

Poslovna sposobnost duševnih bolesnika

Vera Folnegović Šmalc

Klinika za opću i forenzičku psihijatriju i kliničku psihofiziologiju i Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

SAŽETAK Vještačenje poslovne sposobnosti duševnih bolesnika podvrgnuto je posljednjih godina brojnim promjenama. Došlo je do promjene u zakonodavstvu s tim da su prethodne dvije kategorije poslovne sposobnosti – poslovno sposoban i poslovno nesposoban – zamijenjene s tri kategorije: poslovno sposoban, djelomično poslovno sposoban i poslovno nesposoban. Kod procjene „djelomične“ poslovne sposobnosti potrebno je decidirano navesti za koje je radnje osoba poslovno sposobna, a za koje nije. Poslovna se sposobnost najčešće ocjenjuje kod shizofrenih bolesnika, dementnih bolesnika, bolesnika s poremećajima raspoloženja i ovisnika. Jednom „oduzeta“ poslovna sposobnost ne znači i trajno stanje, jer se kod poboljšanja duševne bolesti (najčešće kod shizofrenih i drugih psihotičnih bolesnika) ponovnim vještačenjem osobi može „vratiti“.

KLJUČNE RIJEČI: bolesnik; duševni poremećaji; forenzička psihijatrija; poslovna sposobnost

S pojmom poslovna sposobnost psihijatri se susreću u vještačenjima u izvanparničnom sudskom postupku. U laika se često izrazi „poslovna“ i „radna“ sposobnost rabe kao sinonimi, što ponekad može i biti točno. To je u slučaju kada su u pitanju imenice „rad“ i „posao“, ali ne i u slučaju navedenih pridjeva. Kada se govori o radnoj sposobnosti podrazumijeva se da se govori o tome je li konkretna osoba sposobna ili nije sposobna obavljati konkretni rad (ili posao) ili još jasnije: je li sposobna raditi. Poslovna sposobnost je za razliku od toga primarno pravnički pojam, pod kojim se podrazumijeva sposobnost ili nesposobnost sačinjavanja i razumijevanja pravnih akata i upravljanja vlastitim postupcima. Prema čl. 120 Obiteljskog zakona osoba postaje punoljetna nakon navršetka 18 godina i time stječe poslovnu sposobnost. Neke osobe zbog duševne bolesti nemaju sposobnost brinuti se za sebe, za svoje interese i prava pa je zbog njihove zaštite uveden institut lišavanja poslovne sposobnosti. To je obiteljsko-pravni institut, kojim se primarno zaštićuju duševni bolesnici, pa se iz opravdanih razloga u tim postupcima ne govori o „osobi protiv koje se vodi postupak“, što je inače uobičajeno u sudskoj praksi, nego „o osobi o kojoj se vodi postupak“. Nakon provedenog vještačenja donosi se rješenje kojim se određuje jedna od sljedećih mogućnosti: potpuno „lišavanje“ poslovne sposobnosti, djelomično „lišavanje“ poslovne sposobnosti, odbijanje „lišavanja“ poslovne sposobnosti ili odbijanje prijedloga za „lišavanje“ poslovne sposobnosti ispitanika.

U suvremenoj forenzičko-psihijatrijskoj praksi u novije se vrijeme vještaci psihijatrijske struke daleko najčešće susreću s vještačenjem ubrojivosti, dakle u krivičnim predmetima, a daleko rjeđe s drugim vrstama vještačenja. Krivični predmeti se još uvijek smatra-

ju i najatraktivnijim, a među vještacima uvriježen je stav da su vještačenja poslovne sposobnosti najmanje atraktivna. O tome dobrim dijelom govori i veći iznos novčane naknade za vještačenja (što je obično vrlo realan pokazatelj) u krivičnim postupcima. Atraktivnosti vještačenja krivičnih predmeta daleko najviše pridonosi često medijsko praćenje postupaka, kako u tisku tako i televizijski a što je u slučaju vještačenja duševnih bolesnika u najmanju ruku neetično.

Najčešća vještačenja su:

- vještačenje ubrojivosti,
- vještačenje poslovne sposobnosti,
- vještačenje testatorske sposobnosti (vještačenje valjanosti oporuke),
- vještačenje sposobnosti sklapanja valjanog ugovora,
- vještačenje raspravne sposobnosti.

Relativno česta su i vještačenja nematerijalne štete (što će biti obrađeno u jednom od idućih brojeva „Medixa“).

Posljednjih se godina rjeđe vještaci sposobnost za sklapanje braka jedne ili obiju maloljetnih osoba, primarno zato što su danas daleko češće vanbračne zajednice nego što su bile ranije, pa u takvim slučajevima dob nijednog roditelja „nije važna“. Naime, u praksi se ništa ne poduzima u svezi ispitivanja psihičke i tjelesne sposobnosti niti u sprječavanju zasnivanja takvih zajednica ni u svezi sa zakonski reguliranom dobi osoba koje zasnivaju brak radi zaštite i partnera i njihove djece. Dakle, osobe u nevjenčanom braku ne podliježu ni sudskoj kontroli ni potrebnom vještačenju za sposobnost sklapanja bračne zajednice kada su mlađe od 18 godina, čime se vrši diskriminacija

između registriranih i neregistriranih brakova. To je važno prokomentirati iako nije u uskoj svezi s naslovom ovog rada. Danas se na brojne načine bračne i vanbračne zajednice pokušavaju izjednačiti i formalno i pravno, pa bi u skladu s tim i obveze i prava roditelja u vanbračnoj zajednici trebalo kontrolirati u skladu sa zakonom. Naime, partnerima i djeci rođenoj u vanbračnoj zajednici daju se ista prava, a ne kontroliraju se obaveze ispunjavanja uvjeta (konkretno, ne vodi se računa o dobi partnera potencijalnih roditelja i njihove zrelosti za sklapanje (nevjenčanog) braka i odgajanja potomstva, što je prema mišljenju autora ovog teksta u najmanju ruku nepravedno prema djetetu rođenom u takvom braku. To je primarno zbog činjenice da se nevjenčani brak može zasnovati već samo na osnovi odluke supružnika, a bez obzira na dob majke i oca i njihovu psihičku, roditeljsku i drugu sposobnost. Time je njihovo dijete potencijalno (ako su još emocionalno nesposobni shvatiti obaveze za brak i djecu) u neravnopravnom položaju u odnosu na dijete rođeno u legalnom braku, gdje se u slučaju službenog braka maloljetnog ili maloljetnih roditelja procjenjuje njihova tjelesna i psihička sposobnost ako nisu stariji od 18 godina.

POVIJESNI RAZVOJ ZAKONODAVSTVENOG PRISTUPA POSLOVNOJ SPOSOBNOSTI

Pojam „poslovna sposobnost“ je pravnički pojam a ne psihijatrijski, pa ga je potrebno definirati psihijatrijskom terminologijom. Poslovna sposobnost je svojstvo da se svojom vlastitom aktivnošću, odnosno vlastitim očitovanjem volje stječu prava i obaveze.^{1,2} Poslovnu sposobnost definirao je jedan od tada vodećih jugoslavenskih psihijatar, profesor Turčin, koji navodi da je za procjenu poslovne sposobnosti s psihijatrijskog stajališta potrebno procijeniti mogućnost pravilnog shvaćanja značenja vlastitih postupaka i upravljanja vlastitim postupcima u skladu s tim.³ Rajčić smatra da poslovnu sposobnost treba shvaćati kroz dvije psihičke funkcije: pravilno shvaćanje značenja (pravno i stvarno) vlastitih postupaka i prema tom shvaćanju adekvatno postupanje.⁴ Turčin ustraje na pojmu „sposoban ili nesposoban za rasuđivanje“.⁵ Upravo je iz te dvije kategorije u Turčinovo vrijeme proizlazila i pravnička kvantifikacija poslovne sposobnosti, tj:

- poslovno sposoban,
- poslovno nesposoban.

Ova kvantifikacija u samo dvije kategorije s vremenom se pokazala nepraktičnom, jer je poboljšana klasifikacija psihičkih poremećaja pa suvremene klasifikacije (i MKB-10 i DSM-IV) navode značajno veći broj precizno definiranih poremećaja i njihovih dijagnoza.^{6,7} Osim toga, značajno je unaprijeđeno i liječenje duševnih bolesnika, pa jednom duboko psihotična osoba i nesposobna za testiranje realiteta i vođenje brige o sebi, vrlo brzo postaje daleko boljeg psihičkog stanja i sposobnosti uvida u realitet. Time se bitno mijenja i

poslovna sposobnost te osobe. Taj primjer, kao i brojni drugi, opravdano su doveli do promjene kvantifikacije poslovne sposobnosti, pa sada postoje tri stupnja poslovne sposobnosti:

- poslovno sposobna osoba,
- djelomično poslovno sposobna osoba,
- poslovno nesposobna osoba.

Razvojem shvaćanja o poboljšanju kvalitete života osoba s duševnim smetnjama javlja se i osjećaj i potreba za poboljšanjem njihovog života i njihovog pravnog položaja. Kao rezultat tih potreba u drugoj polovini 20. stoljeća Deklaracijom Ujedinjenih naroda (1971. godine) zatraženo je da se tim osobama treba dati sva prava kao i ostalim ljudskim bićima, ako je to moguće.

S psihijatrijskog stajališta vještak psihijatar trebao bi znati prepoznati sposobnost ili nesposobnost rasuđivanja ispitanika, te objasniti zašto se procjenjuje njegova poslovna sposobnost, s čim je u svezi i kakve su moguće posljedice u slučaju da ga se proglasi poslovno sposobnim, a kakve su u slučaju da ga se proglasi poslovno nesposobnim. Psihijatar bi morao prepoznati kolika je opasnost i odgovornost u kvantifikaciji poslovne sposobnosti ispitanika, što su njegove želje, a što sposobnosti s jedne strane, a što je etičnost i stručnost psihijatra s druge strane. U svezi s tim korisno je navesti primjer djevojke Joyce Brown oboljele od shizofrenije, vrlo detaljno opisivan u američkom popularnom i stručnom tisku. Radilo se o djevojci koja je, kao i brojni drugi shizofreni bolesnici u New Yorku, živjela i spavala na ulicama istočnog dijela grada. Prilikom uvođenja reda u tom dijelu grada i ona i brojne druge osobe bile su uklonjene s ulica i ona je bila smještena u psihijatrijsku bolnicu. Kako je pružala otpor prilikom smještaja u bolnicu, vlasti su zatražile zahtjev za prisilnu hospitalizaciju. Bolesnica se tome protivila i nakon žalbe nadležni sud je odredio njen otpust iz bolnice. No, nakon žalbe, viši sud donosi rješenje da ona i protiv svoje volje mora biti zadržana u bolnici umjesto života na ulici i kiši, po snijegu i vrućini, bez krova nad glavom i s „posteljnom“ koju je svako jutro stavljala u kante za smeće a navečer prostirala po klupama na ulici ili u podzemnoj željeznici. Ovo je samo jedan od brojni primjera, koji često dijele okolinu na one koji su izrazito „za“ i one koji su izrazito „protiv“. Teško je reći tko je u pravu, no i prolaznici, koji je gledaju i doživljavaju kao napuštenu, zapuštenu i bolesnu imaju pravo osuditi vlastitu zemlju zbog nebrige, pa bile to i Sjedinjene Američke Države. S druge strane, nemamo informacija što je ona osobno mislila o sebi i svom ranijem životu nakon što je bila liječena, ako već radi kronificiranja bolesti nije bilo prekasno za oporavak.

Važno je da motrenik shvati smisao određenog postupka vještačenja i mogućnosti adekvatnog upravljanja svojim postupcima. Vrlo je važan Turčinov navod: „Nesposobnost za rasuđivanje treba proizlaziti iz biološki alteriranog psihičkog stanja“, a ne iz moralno-etičkih upitnih zasada i kriterija motrenika (*opaska autora*).³

HRVATSKO ZAKONODAVSTVO O POSLOVNOJ SPOSOBNOSTI

U Hrvatskom zakonodavstvu se svaka osoba koja je navršila 18 godina smatra poslovno sposobnom sve dok joj se ne dokaže da nije poslovno sposobna ili da djelomično nije poslovno sposobna. Iako je definiranje poslovne sposobnosti tradicionalno dio građanskog prava, stjecanje i „lišavanje“ poslovne sposobnosti dio je obiteljsko-pravne regulative. Poslovna sposobnost stječe se automatizmom s navršanjem 18 godina. Postoje, međutim, dvije iznimke kada osoba može dobiti status poslovno sposobne i prije 18. godine. Riječ je o situaciji kada osoba sklopi brak prije 18. godine, u tom slučaju s navršanih 16 godina starosti automatski postaje poslovno sposobna. Drugi je slučaj da osoba može postati poslovno sposobna već sa 16 godina kada postane roditelj, no u tom slučaju to nije automatizam, već se u izvanparničnom postupku odlučuje o uvjetima za stjecanje poslovne sposobnosti.

Kao što je već navedeno, poslovna sposobnost je u Hrvatskoj definirana Obiteljskim zakonom od 22. prosinca 1998. godine. Tim je zakonom uvedena uz već ranije postojeće kategorije: poslovno sposoban i poslovno nesposoban i kategorija djelomično poslovno sposoban (ili djelomično „oduzeta“ poslovna sposobnost). Iako osobno smatram da je ta kategorija poslovne sposobnosti neophodna, evidentno je da je time izrazito povećana odgovornost psihijatra-vještaka, a time i obim poslova u donošenju zaključaka. Naime, zakonodavac je prepoznao potrebu za uvođenjem „međukategorije“ djelomičnog oduzimanja poslovne sposobnosti, no ta kategorija u cijelosti predstavlja povećanje posla i indirektnu odgovornosti psihijatra-vještaka, a ne i odgovornost naredbodavca za vještačenje. Naime, ako se vještači npr. osoba s dijagnozom shizofrenije, njezina prognoza je najčešće teško predvidljiva, jer psihičko stanje bolesnika, kao i tijek bolesti, višestruko su determinirani.⁷ To znači da na tijek bolesti mogu utjecati a priori priroda bolesti (od malignog tijeka do lakšeg tijeka), pozitivan hereditet bolesti, dob početka bolesti, odabir terapije, adherentnost u liječenju, pozitivan stav obitelji i slično. Vrlo je teško predvidjeti sve te, kao i niz drugih relevantnih čimbenika, ali i promjenjivosti pojedinih čimbenika.⁸ Zato je kategorija djelomične poslovne sposobnosti za psihijatra vrlo zahtjevana, kako u eksploraciji motrenika tako i u mogućem prospektivnom razvoju. Unatoč tome s moralno-etičkog stajališta ta je međukategorija neminovna, jer bitno poboljšava kvalitetu života motrenika, obogaćuje njegov život i omogućuje multidimenzionalnost aktivnosti bolesnika i onda kada postoje simptomi ozbiljne narušenosti njegove poslovne sposobnosti. Važno je da psihijatar-vještak detaljno prouči koji su ispitanikovi hobiji, koji događaji predstavljaju za njega uživanje i relaksaciju, što mu život čini lijepim a što ne. Također je važno da postoji stalni nadzor, posebno kada se radi o potencijalno progredirajućem stanju, a

još više kada se radi o bolesti koja se može relativno uspješno liječiti. Te osobe moraju imati stalni nadzor, pa u skladu s kliničkom slikom treba postojati mogućnost novog vještačenja koja će biti u skladu s promjenama psihičkog stanja.

Kompliciranost vještačenja poslovne sposobnosti vrlo je velika. Taj je posao vrlo zahtjevan jer bi u pravilu trebalo voditi računa o sljedećem⁹:

1. Je li motrenik kadar brinuti se o svojim potrebama, pravima i interesima?
2. Uvažava li ispitanik prava i interese drugih, i ako da u kojim životnim područjima?
3. Ima li osoba duševne smetnje i koje? (Ova bi točka trebala biti na prvom mjestu, opaska autora ovog rada.)
4. Postoje li drugi uzroci, osim duševnih smetnji, zbog kojih osoba nije kadra brinuti se o svojim pravima i interesima ili zbog kojih ugrožava prava i interese drugih osoba?
5. Načelno, može li osoba samostalno poduzimati neke pojedine mjere, radnje i poslove?
6. Koje pojedine mjere, radnje i poslove osoba nije kadra samostalno poduzimati ili kojim radnjama i poslovima ugrožava prava i interese drugih osoba?

Iz navedenoga je evidentno koliko je težak i odgovoran posao psihijatra-vještaka, a čega je svjestan i zakonodavac, pa navodi: „Nalaz bi se morao temeljiti ne samo na uvidu u postojeću medicinsku dokumentaciju već i na saznanjima iz neposrednog pregleda osobe o kojoj je riječ“ (čl. 327. st.1 Obz-a 2003.)

Poslovna sposobnost najčešće se vještači kod oboljelih od shizofrenije, oboljelih od demencije, bolesnika koji boluju od bipolarnog poremećaja raspoloženja, ali i kod ovisnika o alkoholu i drugim sredstvima ovisnosti. Tijekom života, a u skladu s promjenama psihičkog stanja, može se provesti kod iste osobe i nekoliko vještačenja, ne samo zbog neprihvatanja pojedinog mišljenja već najčešće zbog objektivnih promjena psihičkog stanja, a time i poslovne sposobnosti ispitanika. Jednom „oduzeta“ poslovna sposobnost u cijelosti ili djelomično može bolesniku tijekom života biti „vrćena“, a što se provodi novim vještačenjem u slučaju poboljšanja bolesti.⁸

ZAKLJUČAK

Vještačenje poslovne sposobnosti duševnih bolesnika jedno je od najdelikatnijih zadata u kliničkoj i forenzičkoj praksi. Vještak mora biti iskusan psihijatar, ali i poznavatelj forenzičkih načela novog zakonodavstva i posebno visokih etičkih principa, kako prema ispitaniku i njegovim pravima tako i prema potencijalnim žrtvama ispitanikovog mogućeg agresivnog ponašanja, a i prema sebi samom.

Legal capacity of psychiatric patients

SUMMARY Expert assessment of legal capacity of psychiatric patients has undergone numerous changes over the recent years. The legal definition of legal capacity has changed, with previous two categories – legally capable and legally incapable – being replaced by three categories including legal capacity, partial legal capacity, and legal incapacity. In the assessment of “partial” legal capacity, activities that the patient is legally capable and incapable of should be specified. Legal capacity assessment is usually needed in patients with schizophrenia, dementia, mood disorders or addiction. The denial of legal capacity is not permanent, and legal capacity can be regained if improvement of psychiatric disorder (usually schizophrenia and other psychotic disorders) is found after expert reassessment.

KEY WORDS forensic psychiatry; legal, liability; mental disorders; patient

LITERATURA

1. Milas I. Lišenje poslovne sposobnosti u sudskoj praksi i mogućnosti poboljšanja de lege ferenda. U: Goreta M i sur. Psihijatrijska vještačenja. Zagreb: Naklada Zadro i Psihijatrijska bolnica Vrapče, 2006.
2. Obiteljski zakon čl. 120, Narodne novine br. 116/03
3. Turčin R. Forenzička psihijatrija. U: Kecmanović D. Psihijatrija, tom II. Beograd, Zagreb: Medicinska knjiga, 1989:1863-914.
4. Rajčić Č. Sposobnost za rasuđivanje u nasljednom pravu. U: Civilno pravni status i problemi zaštite psihijatrijskih bolesnika. Zagreb: Psihijatrijska bolnica Vrapče, 1967.
5. Turčin R, Pospišil Završki K. Uračunljivost sociopsihopatskih ličnosti. U: Psihopatske ličnosti. Zagreb: Psihijatrijska bolnica Vrapče: 1966.
6. SZO: MKB-10, hrvatsko izdanje ICD-10. Zagreb: Medicinska naklada, 1999.
7. Žarković Palijan T, Kovačić D. Iz forenzične psihijatrije 2. Naklada Cres Zagreb, Ogranak Matice hrvatske Kutina, Neuropsihijatrijska bolnica Dr. Ivan Barbot, Popovača 2007.
8. Folnegović Šmalc V, Henigsberg N, Folnegović Grošić P. Vještačenje sposobnosti sudjelovanja u sudskom procesu. U: ŽarkovićPalijan T, Kovačević D. Iz forenzične psihijatrije 2, Naklada Cres Zagreb, Ogranak Matice hrvatske, Kutina, Neuropsihijatrijska bolnica Dr Ivan Barbot, Popovača, 2007.
9. Korać A. Postupak za lišenje poslovne sposobnosti. U: Goreta M, Peko-Čović I, Buzina N. Psihijatrijska vještačenja, knjiga druga. Zagreb: Naklada Zadro, Psihijatrijska bolnica Vrapče, Zagreb, 2006.

ADRESA ZA DOPISIVANJE

Prof. dr. sc. Vera Folnegović Šmalc, dr. med.
Klinika za opću i forenzičku psihijatriju i kliničku psihofiziologiju Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
Psihijatrijska bolnica Vrapče
Bolnička cesta 32, 10090 Zagreb
E-mail: vera.folnegovic-smalc@bolnica-vrapce.hr
Telefon: +385 1 3780 678